

Ю.І. ОЗЕРСЬКИЙ, канд. іст. наук, НТУ «ХПІ»

УЧАСТЬ ТРУДЯЩИХ І ВОЇНІВ РАДЯНСЬКОЇ АРМІЇ У ПОЧАТКОВОМУ ПЕРІОДІ ВІДРОДЖЕННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ (1943-1945 рр).

Стаття присвячена участі трудящих та воїнів Радянської армії в відродженні економіки України в перші два роки після визволення республіки від німецьких військ. Охарактеризовані фактори, що ускладнювали процес відновлення, наведено аналіз напрямків, форм та методів участі воїнів Радянської армії в відновленні народного господарства.

Статья посвящена участию трудящихся и воинов Советской армии в возрождении экономики Украины в первые два года после освобождения республики от немецких захватчиков. Охарактеризованы факторы, усложняющие процесс восстановления, дан анализ направлений, форм и методов участия воинов Советской армии в восстановлении промышленности топливно-энергетического комплекса, транспорта, городского и сельского хозяйства Украины.

The article deals with participation of working people and Soviet army soldiers in the first 2 years after liberating republic from fascist invaders. Analysis of directions, forms and methods of participation of Soviet Army soldiers in revival of fuel and energy complex, transport, city and country citizens of Ukraine, analysis of factors which were making revival harder was performed.

Проблемі відродження народного господарства України у повоєнний період присвячена значна частина історичних досліджень. Однак ці дослідження характеризують переважно участь трудящих України у відбудові народного господарства республіки у період з 1945 до 1951 року, де розкриваються питання відновлення промисловості і сільського господарства як силами українського народу так і завдяки допомозі народів республік колишнього Радянського Союзу.

Метою даної статті є розгляд окремих аспектів відновлення народного господарства України у 1943 – 1945 рр., зокрема, розкриття ролі не тільки трудящих, а і воїнів Радянської армії у відродженні паливно – енергетичного комплексу, транспорту, міського і сільського господарства республіки.

Одним із найскладніших завдань, які довелося розв'язувати українському народові в роки Великої Вітчизняної війни, була відбудова народного господарства республіки. Адже піднімати з руїн визволені райони необхідно було в умовах кровопролитної війни, яка тоді ще продовжувалась і вимагала величезних людських і матеріальних ресурсів. Іншим важливим фактором, що ускладнював процес відродження народного господарства України, було те, що Українська РСР була однією з республік, які зазнали в роки війни найбільших втрат. Німецькі окупанти пограбували і знищили підприємства, колгоспи, радгоспи і МТС, затопили водою шахти і рудники, спалили сотні сіл, завдали великої шкоди комунальному господарству та житловому фонду міст. Тільки прямі збитки, заподіяні економіці України, становили 285 млрд. крб. Ця сума в 5 разів перевищувала загальні витрати республіки на будівництво нових фабрик, заводів, залізниць, шахт, МТС та інших державних підприємств за три довоєнних п'ятирічки [1, с.105].

Окупанти майже повністю знищили близько 16 тис. промислових підприємств, біля 200 тис. споруд промислово-виробничого призначення. В Донбасі було виведено із дії 882 шахти обсягом виробництва 115 млн. тонн вугілля на рік. Були підірвані 54 рудники на Криворіжжі, усі рудники у Нікопольському марганцевому басейні, Єнакіївський завод, «Азовсталь»,

«Запоріжсталь», Краматорський коксохімкомбінат, Нікопольський трубний завод, 26 підприємств хімічної промисловості.

Значним чином були зруйновані машинобудівна, деревообробна, паперово-целюлозна, поліграфічна, трикотажно-текстильна та інші галузі важкої і легкої промисловості, а також залізничний, повітряний і річний транспорт України. Відступаючи, загарбники вивели із ладу 9 магістральних залізниць, підірвали 5600 залізничних мостів, 120 паровозних депо, вивезли до Німеччини або підірвали 6704 паровози, 181 тисячу вагонів. Були знищені Маріупольський, Миколаївський і Одеський морські порти, затоплені і ушкоджені 372 пасажирських, вантажних, спеціальних і 442 річних суден такого ж профілю. Потребували повного відновлення аеродроми[2, с.911].

Під час бойових дій та окупації постраждали і підприємства місцевої промисловості, які не були евакуйовані. Вони були майже повністю зруйновані і пограбовані. За далеко неповними даними на лютий 1946 р. збитки галузі становили 413 млн. карбованців. [3, с.184].

Значні збитки нанесли гітлерівці і сільському господарству. Окупанти розорили і розграбували 27725 колгоспів, 1227 МТС, 843 радгоспи, підірвали або вивезли до Німеччини 56128 тракторів і 24128 комбайнів. Поголів'я коней скоротилось на 83%, великої рогатої худоби на 54%. Населення Української РСР за період окупації зменшилось на 33,2% його довоєнної кількості, у тому числі міське – на 45%. Вся ж вартість гітлерівського «господарювання» в Україні, враховуючи прямі збитки, воєнні витрати, тимчасову втрату доходів від промисловості і сільського господарства в період окупації, дорівнює 1 трильйону 200 млрд. крб [4, с. 283-284].

Третім фактором впливу на складність відбудови народного господарства України у 1943 -1945 рр. було рішення керівництва Радянського Союзу про евакуацію підприємств промисловості та сільського господарства у східні регіони країни у початковий період війни . Звичайно, цей крок був надзвичайно важливим і вирішальним у забезпеченні необхідного економічного і воєнного потенціалу переможних битв проти гітлерівців. Разом з тим на залишених в окупації підприємствах самі ж відступаючі частини Червоної армії, унеможлиблюючи використання ворогом радянських підприємств, вивели з ладу чималу частину обладнання і комунікацій. Після визволення української території від ворога ці обставини створювали певні ускладнення відбудовчого періоду.

Відновлення народного господарства України почалося відразу після визволення її території. Початковою програмою відродження визволених від гітлерівців районів, в якій були накреслені першочергові завдання по відбудові промисловості, сільського господарства, транспорту, громадських будівель, культурно-побутових закладів і житлового будівництва, була постанова радянського керівництва від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації» [5, с. 41].

У відповідь на цю постанову військові ради 1 -4-го українських фронтів накреслили план участі військових частин у відродженні мирного життя у

звільнених районах України. Так, 5 жовтня 1943 р. постанову «Про надання допомоги частинами Червоної Армії населенню районів України, звільнених від німецьких окупантів» прийняла військова рада Воронежського фронту [6,с.23]. Аналогічні постанови прийняли і військові ради інших фронтів [7,с.96-97]. Згідно з цими рішеннями військові частини у перервах між бойовими діями зобов'язані були брати участь у відновленні підприємств, транспорту, сільського господарства і т.д.

Першочерговим завданням у відродженні промисловості республіки визначалось відновлення вугільної і металургійної промисловості у Донбасі і Придніпров'ї. З цією метою союзне і республіканське керівництво прийняло ряд постанов. Відбудова потребувала людських і матеріальних ресурсів і тому вже в 1943 році союзний уряд на відновлення господарства України спрямував 670 млн. карбованців[5, с.44-45].

Усвідомлюючи значення Донбасу для відродження інших галузей промисловості, сільського господарства і транспорту, керівництво країни у лютому 1942 року створило Центральну комісію по відбудові шахт Донбасу, яка затвердила практичний план дій: залучила до цього процесу найвидатніших вчених країни, керівників вугільної промисловості. Кожна шахта мала свій план відновлення підприємства. Забезпечення роботи широким фронтом здійснювали спеціалізовані трести. Відбудова шахт починалася з розчистки стволів від уламків і залишків руїн, проведення ремонту і монтажу підйомних лебідок, копрів, розподільного обладнання, відкачування води з шахт.

Трудящі України відроджували економіку республіки за допомогою трудящих інших республік і військових частин. Так, для надання допомоги Донбасу молоді гірники Кузбасу, Кизеловського, Карагандинського і Черемховського басейнів ініціювали створення спеціального фонду [8,с.270]. Цей рух підтримали політвідділи фронтових частин і з'єднань, які визволяли Донбас. Воїни добровільно із власних коштів направили 155 тис. крб.. на відродження Донбасу [9].

Велику роль у відновленні Донбасу відіграла молодь, яка серед усіх працюючих на його відродженні складала 70%, а протягом 1942-1943 рр. за комсомольськими путівками сюди було направлено понад 100 тис. чол. [10, с.168].

В результаті спільних зусиль українського і інших народів СРСР до кінця 1944 р. в республіці було введено в дію 30% довоєнних потужностей промислових підприємств [11,с.168].

Швидкими темпами відбудовувалось і енергетичне господарство республіки. Наприклад, пожежу на Зуївській ДРЕС, яку при відступі заподіяли фашисти, воїни з місцевим населенням погасили за півдня і уже 20 вересня 1943 року на її відбудові працювали близько 3200 тис.чол.. Серед них були і воїни Червоної армії. Це дало можливість 9 січня 1944 року отримати на Зуївській електростанції перший струм; а через рік - 9 лютого 1945 р. тут був запущений в експлуатацію третій тербогенератор [12].

Протягом 1944-1945 рр. відбулося відновлення роботи також і Північно-Донецької, Штерівської ДРЕС, електростанції заводу «Азовсталь», невеликих турбогенераторів у Дніпродзержинську, Дніпропетровську, Єнакіївському, Макіївському металургійних заводах. Почали діяти також Криворізька, Миколаївська, Одеська і Харківська електростанції [13].

Відновлення Зуївської електростанції – один із численних прикладів єдності армії і народу у період відбудови народного господарства України.

Велику допомогу надали воїни Українських фронтів і у відродженні столиці України – міста Києва. 9 листопада 1943 року РНК УРСР звернувся до командування 5-м гвардійським танковим корпусом з проханням надати допомогу Києву транспортом. Воїни – танкісти відправили до Києва 101 трофейну автомашину. Надавали допомогу у відновленні міського господарства Києва і воїни 1-ї танкової армії. Вони передали у розпорядження київської влади 7 тонн борошна і 10 транспортних машин. (ПА Київського обкому КПУ, ф. 5, оп. 1., од. зб. 474, арк. 3.)

Активну участь брали у відродженні міста-героя Києва і воїни місцевої протиповітряної оборони. Тільки за півроку після звільнення столиці від гітлерівців вони провели відновлювальних робіт на суму 3038000 карбованців. Їх зусиллями були відновлені водонасосні станції, радіостанції, міська АТС, механічні ремонтні майстерні і низка інших промислових і громадських об'єктів.

Важливою передумовою розгрому фашистської Німеччини та відбудови народного господарства у визволених районах було налагодження роботи усіх видів транспорту та зв'язку. Транспорт забезпечував своєчасне переведення військової техніки, боєприпасів, пального, продовольства та людських ресурсів для фронту, а також здійснював доставку вантажів народному господарству. Під час відбудови залізничного господарства успішно працювали як залізничні війська, так і місцеве населення. Зруйновані ворогом залізниці відбудовувались надзвичайно швидко. Так, за декілька днів після звільнення Харкова бійці залізничних військ, залізничники Південної залізниці і 10 тисяч харківських мешканців розпочали успішний ремонт залізничного полотна [14]. Дільниця Валуйки - Куп'янськ Північно-Донецької залізниці довжиною 67 км, була пущена в експлуатацію за 7 днів [6], а всього до 15 квітня 1943 р. на Північно-Донецькій залізниці було відремонтовано 984 км залізничних колій та три великі залізничні мости через Сіверський Донець, Луганку і Айдар. На Південній залізниці було відбудовано 24 станційні споруди, 440 казарм, 743 шляхові будки і відремонтовано 147, 2 тис. м² житлової площі [15].

В період з грудня 1942 по грудень 1944 р. трудящі України і військові частини відновили 21 тисячу залізничних колій, 615 мостів і 28,5 тис. км ліній зв'язку [7, с.8].

В 1943-1945 рр. широкого розвитку набув всенародний рух за надання допомоги у відродженні міського господарства звільнених міст України. У перші дні звільнення міст воїни Червоної Армії відроджували їх нормальне життя: мешканцям видавали хліб, відновлювали подачу електроенергії, води,

надавали медичну допомогу. Так, наприклад, значний внесок у налагодження роботи транспорту звільненого Харкова внесли військові дорожники, які за 12 днів побудували 14 мостів, за що отримали подяку від органів влади [16,с.471]. Крім того, енергійні заходи з нормалізації життя проводили і воїни 1-го Українського фронту. Вони гасили пожежі, розмінювали будинки і вулиці, видавали населенню хліб, паливо, воду. 11 листопада 1943 року за рішенням військової ради 1-го Українського фронту було надане необхідне паливо для запуску хлібопекарень м. Києва. Воїни 2- і 3-го Українських фронтів допомагали у відновленні дніпропетровських заводів імені Держинського і імені Комінтерна, а також Дніпропетровського заводу металургійного обладнання, їх соціальної інфраструктури [17, с.101].

Надзвичайно складним завданням було відродження сільського господарства. У звільнених районах України необхідно було відновити діяльність сільськогосподарських підприємств, МТС, освоїти довоєнні посівні площі, організувати виробництво сільськогосподарської продукції.

З цією метою було організовано проведення таких заходів:

- розмінування землі сільськогосподарського призначення у місцях, де були воєнні дії. Розмінування проводили спеціальні підрозділи військових частин і члени Тсоавіахіму. Тільки за 1943-1945 рр. сапери Червоної армії розмінували і провели перевірку на наявність боєприпасів біля 14 тис. населених пунктів України, знешкодивши 15 млн. мін, снарядів і бомб. [18, с.94];

- відновлення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів за рахунок повернення тракторів і комбайнів з діючої армії, виробництва на відроджених Харківських заводах «Серп і Молот» та ХТЗ. Крім того, до МТС України з літа 1943 до весни 1944 року було завезено 4752 трактори, і у тому числі 1329 із числа евакуйованих з України у 1941 році. 3-ій Український фронт передав МТС Миколаївської області 301 трактор, 150 молотарок, які воїни не дали вивезти ворогові. Частини 3-го і 4-го Українських фронтів надали МТС Дніпропетровської області 560 вантажних автомашин. Частини 4-го Українського фронту МТС Херсонської області передали 151 автомашину та запасні частини [19, с.95];

- надання фінансової допомоги сільському господарству України союзним керівництвом з держбюджету у розмірі 314 млн. карбованців (1944 р.) і 429 млн. карбованців (1945 р.). Цього було надзвичайно мало. Дані кошти становили лише 6,4% від розміру збитків, завданих війною[7, с.24] Відновлення сільського господарства у планах радянського керівництва займало чи не останнє місце;

- створення у сільськогосподарських підприємствах насінневого фонду, необхідного для посівної компанії 1944 р. Союзний уряд навесні 1944 року направив в Україну 12 тис. тонн насіння зернових, 1625 центнерів насіння основних овочевих культур і 700 тис. м³ буд. Лісу [5, с.96].

- підготовка на різноманітних короткотермінових курсах при МТС та колгоспах спеціалістів масових професій сільськогосподарського

виробництва. В Україні в 1943-48 рр. було підготовлено таким чином біля 250 тис. фахівців [5, с. 98].

- відродження науково-дослідних установ для сільського господарства.

В Україні з грудня 1943 до липня 1944 року відновили свою діяльність 10 науково-дослідних інститутів, 26 дослідних станцій, 15 дослідних дільниць та 7 дослідних пунктів [5, с. 98].

Першу допомогу у проведенні організаційних робіт на визволеній території України надавала Червона Армія. Наприклад, військові частини, розташовані у Сумській, Дніпропетровській, Харківській і Полтавській областях, допомогли сільським мешканцям зібрати до холодів зерно, яке ще знаходилось у валках і копицях, 1498 тонн зернових культур, 131 т картоплі, 1 т цибулі. Вони передали 31 комбайн і 12 хлібопекарень. Воїни 2-го Українського фронту за допомогою спеціально створених команд у серпні 1944 року за 10 днів скошили врожай на площі у 1500 гектарів і заскирдували хліб на площі 680 гектарів.[7, с.136].

Для успішного проведення весняної сівби 1944 року в колгоспах і радгоспах Запорізької і Миколаївської областей військова рада 4-го Українського фронту звільнила все цивільне населення від дорожніх робіт, будівництва аеродромів [7, с. 54]. Воїнські частини 1-го українського фронту зорали і засіяли 52 850 гектарів землі. Особливо значну допомогу надали радянські воїни селянам Тернопільської і Ровенської областей. Так, в Тернопільській області вони зорали 1538, заборонували 1130, засіяли 9626 гектарів сільськогосподарських угідь. Щоденно сівбою були зайняті 1500 воїнів. Вони допомогли розорати навіть покинуту землю.

Червона Армія активно сприяла і відновленню тваринництва. Так, керівництво 2-го Українського фронту виділило для колгоспів Запорізької області 7 тис. голів великої рогатої худоби, а 4-ий Український фронт допоміг налагодити племінне конярство, моряки Дунайської флотилії передали колгоспам України 1 тис. овець. Всього ж за роки війни колгоспники України отримали від воїнів Червоної Армії 183 тис. продуктивних коней. [20, с.7-9].

Допомога воїнів трудящим України у відродженні народного господарства надавалась в основному під час підготовки до великих військових операцій. Радянські воїни знаходили матеріальні засоби для задоволення повсякденних потреб населення, відновлення роботи промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, облаштування будинків сиріт, відкриття медичних і ветеринарних установ.

Таким чином, український народ разом з воїнами Червоної Армії уже у перші після звільнення території республіки від фашистських окупантів роки майже на 30% відновили промисловість України, ввели у дію шахти, електростанції, заводи і сільськогосподарські підприємства.

І не дивлячись на те, що народне господарство відновлювалось за рахунок внутрішніх ресурсів, застосовувало часто застарілі технології, в умовах обмежених матеріальних і людських ресурсів, незадовільних умов праці і важкого матеріально-побутового стану населення, трудящі України і воїни Червоної Армії, що її звільняли, з честю справилися із завданням

початку відбудови мирного життя. Відродження народного господарства республіки у 1943 – 1945 рр. стало важливою передумовою успішної відбудови і розвитку економіки у воєнний і повоєнний період.

Список літератури: 1. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського союзу 1941-1945 рр., т.3, К.,1963, 155с. 2. Нюрнбергський процес: Сб-к матеріалів, т.ІІ, М., 1955. 981 с. 3. *Тітка О.* Місцева промисловість УРСР в 1945-1950 рр: результати відбудови і функціонування / О. Тітка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. В.Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. Ред. Проф.. І.С.Зуляка. = Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2010. – Вип..2.- С.183-189. 4. *Григорович Д.Ф., Замлинский В.А., Немятый В.Н.* Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны / Д.Ф. Григорович, В.А. Замлинский, В.Н. Немятый. – К.: из-во полит. лит. Украины. – 1980. 334с. 5. *Денисенко П.* Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943-1945 рр.) / П. Денисенко – К: Вид.-во політ. літ.-ри України, С.1968-175. 6. *Ткачова Л.І.* Радянська армія – українському народові / Л.І. Ткачова. – К: Наук. думка, 1971. – 164с. 7.Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945гг.: Документы и материалы: В 3-х т. – Киев: Наук. думка, 1960.- т.2. 519с. 8. Подвиг партии и народа/ Г.Г. Письменный, Н.А. Буцько и др. – К: Политиздат Украины, 1980.-284с. 9.Социалистический Донбасс, орган Сталинского обкома, Сталинского горкома КП(б)У, 1944, 23 февраля 10. Борьба партии и рабочего класса за восстановление и развитие народного хозяйства СССР (1942-1950). – М.: Политиздат. – 1978. 213с. 11. «Партробітник України», - 1945.- №1. С.19-25. 12. «Радянська Україна», - 1944, 8 червня. 13. ЦДАГО України, ф.1, оп. 46, спр. 161, арк..86. 14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 144, арк..86. 15. ЦДАНГ, ф. 4372, оп. 44, спр. 1217, арк.. 34. 16. В боях за Харьковщину/ Под. ред.. С.З. Голикова. – 4-е изд, искр. и доп. – Харьков, 1978. 571 с. 17. *Мартишевський М.А.* Допомога 1-го Українського фронту трудящим 1943 р. // Укр.. іст. журн.- 1964.- № 5. С.99-108. 18. *Ларін А.Ф.* Допомога Червоної Армії населенню в ході визволення території УРСР / А.Ф. Ларін // Укр.. іст. журн. – 1980. - №2. С. 91-104. 19. *Перехрест О.Г.* Сільське господарство України в 1943-1945 рр : проблеми та результати відбудови / О.Г. Перехрест // Укр.. іст. журн. – 2010. - №3. С.92-109.. 20. *Буцько М.О., Лаврінович М.І.* Відродження колгоспного села / М.О. Буцько, М.І. Лаврінович– К.: Вид-во Київ. Ун-ту, -1968. – С.7-19.

Поступила в редколлегию 12.3.2012